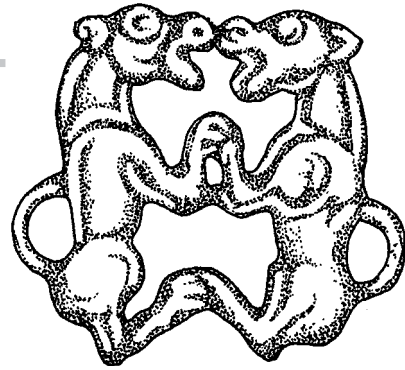

С.А. Скорий

«СТАДО СКИФІВ-КОЧОВИКІВ» У НАПРЯМКУ «УКРАЇСОСТЕПУ»* (з приводу рецензії Н.А. Гаврилюк)

В стаде скифов-кочевников не фиксируются свиньи и ослы.

Гаврилюк Н.А. Степная Скифия VI—IV вв. до н. э. (эколого-экономический аспект): Автореф. дис... д-ра ист. наук. — СПб., 2000. — С. 17.

Ослы в стаде степных скифов ... все же могли быть.

Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии VI—III вв. до н. э. — К., 1999. — С. 149.

Спочатку я взагалі не мав жодного бажання реагувати на рецензію Н.А. Гаврилюк (2005) щодо моєї монографії (Скорий, 2003)**. Адже фахівцям, які вивчають проблеми археології раннього залізного віку, добре відомо: наші з Н. А. наукові інтереси практично не перетинаються. Нагадаю, що сферою моїх багаторічних досліджень є історія населення Східноєвропейського Лісостепу передскіфської та скіфської доби (зокрема, питання етнокультурної історії). Н. А. цікавиться скіфською та пізньоскіфською проблематикою, а також протягом тривалого часу — питаннями палеоекономіки Степової Скіфії. Отже, у тій сфері, де працюю я, Н. А. не є ані *фахівцем*, ані — вибачте — навіть *дилетантом*. Проте незважаючи на це, на сторінках «Археології» з'явилася *безпрецедентна за обсягом* (більш ніж 1 друк. арк.) рецензія Н.А. Гаврилюк (і це при тому, що опублікувати статтю такого обсягу в нашому фаховому журналі, як відомо багатьом авторам, справа далеко не проста!).

Відразу зауважу: я не маю наміру дискутувати з Н. А. з приводу будь-яких аспектів концепції, викладеної у моїй монографії. По-перше, як уже зазначалося, Н.А. Гаврилюк працює в іншій сфері скіфознавства, тому це буде не продуктивна дискусія, а лише марна трата часу (принаймні для мене) і журнальної площі. По-друге, більшість положень згаданої концепції пройшли апробацію ще наприкінці 90-х рр. минулого століття і в цілому були підтримані багатьма авторитетними фахівцями (див., наприклад: Мелюкова 1991, с. 7; 1993, с. 213—214; Погребова, Раевский 1992, с. 218; Раевский 1993, с. 93—95; Максимов 1998, с. 49; Медведев

1999, с. 125—126; 2004, с. 12—13; Рассадин 2005, с. 66—68). Утім, і рецензована Н.А. Гаврилюк монографія уже отримала позитивну оцінку дослідників, які вивчають старожитності скіфського часу на території Східноєвропейського Лісостепу (Медведев 2004, с. 125—126; Гуляев 2004, с. 5). У цьому сенсі Н. А. явно «гупає» у давно відчинені двері. До речі, хочу зауважити, що зусилля Н. А. зруйнувати концепцію хвилеподібного просунення скіфів-кочовиків на територію Східноєвропейського Лісостепу (для чого авторка витратила чимало енергії та кілька сторінок рецензії) виглядають, м'яко кажучи, безглуздо. Ця концепція давно й успішно існує у скіфознавстві, а нещодавно була відображена на сторінках другого тому фундаментальної праці, виданої Інститутом археології НАН України (Давня історія України 1998, с. 60, 92).

Щодо цієї відповіді, то мене до неї спонукали кілька причин: **по-перше**, приписування мені деяких речей, нібито наявних у монографії, і розцінюваних Н. А. як певних негативів, а також елементарне перекручування фактів, викладених мною або *іншими* дослідниками в руслі лісостепової проблематики; **по-друге**, претензії до мене етико-морального характеру і, **нарешті**, — «добрі» менторські побажання на мою адресу.

* Аббревіатура «Укрлесостепь» — нововведення Н.А. Гаврилюк (Гаврилюк 2001, с. 17—18). Фахівці, які вивчають пам'ятки скіфської доби лісостепової зони Східної Європи, подібний термін не застосовують.

** Н.А. Гаврилюк не зовсім коректно наводить назву монографії, яку рецензує. **Правильно**: Скорий С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (**проблема** выделения иранского этнокультурного элемента).

У межах цих трьох напрямів розглянемо лише деякі «зауваження» Н.А. Гаврилюк.

Почну з того, що хронологічні рамки монографії зовсім не «рання залізна доба» (с. 101), як чомусь вважає рецензентка, а **скіфська доба**, тобто лише *складова* частина цього більш широкого хронологічного поняття, що, як відомо, охоплює також передскіфський (кімерійський) та сарматський періоди. Дивно, що для д. і. н. Гаврилюк (яка в рецензії намагається розмірковувати про подробиці датування архаїчних пам'яток Правобережного Лісостепу) поняття «скіфська доба» та «ранній залізний вік» є *синонімічними*. До речі, щодо намагань коригувати запропоновані мною дати (с. 106—107) зауважу: оскільки, як відомо, сама Н. А. ніколи питаннями хронології скіфської доби не займалася, ці спроби просто дивують.

У запалі численних критичних зауважень Н. А. усе ж таки визнала: «Автор добре знає літературу з питання взаємозв'язків місцевого населення Дніпровського Правобережного Лісостепу та степових кочовиків...» (с. 103). На жаль, я не можу відповісти Н.А. Гаврилюк подібним компліментом. Вона, безсумнівно, погано орієнтується не тільки в працях із зазначеної тематики, а й у літературі, присвяченій лісостеповій проблематиці скіфської доби взагалі. У тих випадках, коли Н. А. намагається використати певні свідчення із відповідних праць або цитати, вона мимоволі або ж навмисно перекичує їхню суть. Наведу лише кілька прикладів.

Н. А. звинувачує мене в мізерності «використаних архівних матеріалів — лише 4 позиції», у зневазі «до збирання та опрацювання фактичного матеріалу» (с. 102—103). При цьому, як їй здається, я у передмові до монографії прагну пояснити свою «недостойну» поведінку такими словами: «Идея настоящей работы возникла не только (и не столько) вследствие накопления новых археологических источников ... (тут **Н.А. Гаврилюк зробила спритну маніпуляцію з видалення принципової частини фрази, що суттєво змінило зміст цитати!**), но в немалой степени — в результате критической оценки существующих точек зрения на этнокультурную историю Днепровского Лесостепного Правобережья доскифской и скифской поры и памятники «степного» облика в этом регионе» (с. 103). Реконструємо частину фрази, знищену Н. А.: «...в первую очередь — **погребальных памятников**, сыгравших роль неких **этнокультурных индикаторов** при оценке известного ранее материала (в принципе они не столь и многочисленны)...» (Скорый 2003, с. 6). Суть цього висловлювання (без купюри Гаврилюк) проста: основним джерелом монографії стали **матеріали поховальних пам'яток** й архівні свідчення, використані мною у повному

обсязі. Архівні матеріали з розкопок Пастирського, Шарпівського, Макіївського, Буда-Макіївського городищ та ін. (про нехтування якими з обуренням пише Н.А. Гаврилюк) не мають *принципового* значення для теми моєї книги, тим паче, і це добре відомо фахівцям, більшість поселень, мабуть, за винятком Трахтемирівського городища, ще недостатньо досліджені. Не зроби Н. А. піратську купюру в цій частині тексту, у неї не було б жодних підстав звинувачувати автора монографії у зневазі «до збирання та опрацювання фактичного матеріалу».

Намагаючись принизити значення високої оцінки мною (Скорый 2003, с. 67) відкриття Ю.В. Болтриком на ділянці оборонної системи відомого Трахтемирівського городища (басейн р. Рось) виразних і добре датованих слідів скіфського нападу/нападів (численні пошкоджені вістря стріл, кинджал-акінак та ін.) (Фіалко, Болтрик 2003), Н. А. прагне переконати читачів (а разом з ними і мене), що, мовляв, нічого нового тут немає, а «напад кочовиків на Трахтемирівське городище був надійно документованим значно раніше масштабними розкопками Г.Т. Ковпаненко» (с. 108). На підтвердження своєї думки вона наводить цитату з монографії Г.Т. Ковпаненко: «Первые признаки влияния скифов прослеживаются с первой половины VII в. до н. э. ...Начиная с конца VII—начала VI в. до н. э. воздействие скифов на культуру местных племен усиливается, что сказалось не только в увеличении в погребениях скифских предметов. К этому времени относится и строительство Трахтемировского городища.... Оно являлось не только племенным центром, но и надежной защитой от кочевников» (Ковпаненко 1981, с. 135). І знову купюра Н. А.! Дозволю собі відновити перше речення цієї цитати: «Первые признаки влияния скифов прослеживаются с первой половины VII в. до н. э. (*бронзовые наконечники стрел скифского типа* из Трахтемирова и Беркозовки)».

Про що ж ідеться в наведеному висловлюванні? З одного боку, про *вплив* скіфського матеріального комплексу на культуру аборигенів Лісостепового Правобережжя, що відобразилось у проникненні, яке посилюється з часом, тих або інших «скифских предметів», з іншого — про *спорудження* Трахтемирівського городища, що, ймовірно, пов'язано із загрозою, що надходила від степових кочовиків. І не більше! Як бачимо, про жодний «надійно документований напад» на городище у процитованому уривку із праці Г.Т. Ковпаненко не йдеться. Отже, Н. А., приписуючи відомій дослідниці те, про що вона ніколи не писала, робить їй ведмежу послугу. А ось реальна оцінка фіналу Трахтемирівського городища, що належить Г.Т. Ковпаненко: «В конце VI в. до н. э.

жителі покинули его (городище. — С. С.), забрав с собой наиболее ценные вещи» (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 14). Про причини цього явища можна тільки здогадуватися, але ж про напади — ані слова!

Пишучи про наведені у моїй книзі свідчення фахівців щодо нечисленних антропологічних матеріалів із поховань скіфського часу у Правобережному Лісостепу та їх подібність до степових скіфських антропологічних серій (що є свідченням фізичного проникнення степовиків у Лісостеп), Н. А. іронізує: «Хто б у цьому сумнівався, зважаючи на те, що ще В.А. Іллінська та О.І. Тереножкін відзначали наявність тісного зв'язку місцевого населення Правобережного Лісостепу із степовими скіфами з VI—V ст. до н. е., коли «традиционно местные элементы оказались заслоненными, а культура населения приобрела общескифский характер» (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 365) (с. 103). Дивовижно! Авторка рецензії, мабуть, абсолютно не розуміє, що змішує два, у жодному разі не ідентичних явища: фізичне проникнення *етносу* (про що йшлося в першому випадку) та досить масштабний *культурний вплив*, механізм якого не завжди зрозумілий. І тут зазначеним авторам праці (як і у випадку з Г.Т. Ковпаненко) Н. А. приписує те, про що вони аж ніяк не говорили! На жаль, О.І. Тереножкін і В.А. Іллінська не мають можливості оцінити подібне «глибинне» тлумачення своїх міркувань. Мимоволі закрадається підозра: а чи розрізняє Н.А. Гаврилюк взагалі суть двох фундаментальних понять археології — «етнос» і «культура», їх взаємозв'язок тощо?

Перелік подібних недоречностей, якими рясніє рецензія, пов'язаних із фальсифікацією або моїх міркувань, або поглядів інших фахівців із лісостепової проблематики, можна було б продовжити, але сенсу в цьому немає.

Дивовижно, але розмірковуючи з приводу наукового рівня моєї монографії, Н. А. (можливо, через нестачу у **неї самої** наукової аргументації) раптом переходить у морально-етичну площину, що є надуманим і абсолютно недоречним для рецензії.

Так, рецензентка чомусь вважає себе єдиною захисницею світлої пам'яті класиків українського скіфознавства і дбайливого ставлення до інших відомих фахівців-скіфознавців, докоряючи мені немовбито відсутністю належної до них поваги (с. 102, 108).

Хотілося б заспокоїти Н. А.: ці дослідники настільки відомі й значущі для нашої науки, їхні досягнення настільки визнані, що захисту Н. А. вони аж ніяк не потребують. Щодо мого ставлення до пам'яті, наприклад, засновника української школи скіфознавства О.І. Тереножкіна, то про нього цілком можна скласти уявлення зі статей, нещодавно опублікованих в «Археології» та

«Археологических вестях» (Скорый 2005, с. 5—6; Скорый 2005, с. 253—254).

Вочевидь, вважаючи себе надзвичайно прогресивним дослідником-скіфознавцем, Н. А. щедро роздає мудрі поради С.А. Скорому, який загрузнув у речознавстві, щодо того, як здійснити «процес перетворення археологічного знання на історичне» (с. 110).

Авторка рецензії закликає ширше запроваджувати в археологічні роботи на пам'ятках результати досліджень природничих наук, наприклад, палеоекології (при цьому Н. А. дорікає авторам розкопок Мотронинського городища С.С. Бессоновій і С.А. Скорому відсутністю в їхній книзі таких даних), використовувати антропологічні матеріали, оброблені методом ДНК-аналізу тощо (с. 104). Важко заперечити: заклик добрий! Щоправда, заради справедливості зауважу, що в період, наприклад, найбільшого (за останні десятиріччя) нагромадження джерельної бази з поховальних пам'яток у Правобережному Лісостепу (наприкінці 70-х — на початку 90-х рр. XX ст.) фахівці-археологи не тільки України, а й багатьох інших археологічних центрів Східної Європи, ще не мали практики використання у своїх працях результатів ДНК-аналізів антропологічних матеріалів.

Взагалі дивно, що Н. А. закидає автору монографії наукове ретроградство. Адже під час робіт спільної Українсько-польської експедиції на Мотронинському городищі (2000—2003) було здійснено значний цикл природничо-наукових досліджень (палеоґрунтознавчі аналізи, численні проби на C₁₄ та ін.). Варто також нагадати Н. А., що в ході розкопок Великого Рижанівського кургану (1995—1998 рр.) проведено різноманітні природничо-наукові аналізи, оперативно опублікованими результатами яких (Chochorowski, Kovaljuch, Skripkin 1998; 1999; Маничев, Ковалюх 1998) уже користуються фахівці-скіфознавці. Можливо, Н.А. Гаврилюк не знає про це? Сподіваюсь, що до повного видання матеріалів з Великого Рижанівського кургану увійдуть результати аналізу антропологічного матеріалу, здійснені на генному рівні.

На відміну від Н. А., яка ніби із рогу достатку роздає рекомендації і поради щодо різноманітних проблем скіфознавства, які потрібно розв'язувати на новому рівні, хочу побажати їй лише **одного**: писати й видавати наукові праці, які (за її власним формулюванням) «повинні містити оригінальні вагомі і нові наукові результати». Очевидно, саме їх відсутність не дала змоги свого часу відділу скіфо-сарматської археології рекомендувати рукопис дисертації Н.А. Гаврилюк до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. При цьому, звичайно, не йдеться про оригінальні висловлювання Н. А. на кшталт: «первым народом

Причерноморських степей, о котором доподлинно известно, что он употреблял молоко, были киммерийцы» (Гаврилюк 1987, с. 28).

І ще. Писати рецензію з тематики, в якій ти не є фахівцем, вочевидь, наважуються лише у разі: а) кризи жанру у власній проблематиці та бажання за будь-яку ціну збільшити список праць, не дуже обтяжуючи себе якимись намаганнями; б) абсолютної «небайдужості» до автора рецензованої праці; в) *по суті*, незрозуміння того, що твориш. У Н.А. Гаврилюк ці 3 фактори переплелися, «взаємно збагачуючи» один одного.

У будь-якому випадку хочу закінчити цю неприємну для мене відповідь на досить оптиміс-

тичній ноті. Допоки в працях Н. А. *скіфська культура* (яка виникла у Центральній Азії, суттєво модифікувалася і справила колосальний вплив на культуру багатьох народів Євразії — від Китаю до Піренейів — проіснувавши майже *тисячоліття!*) розглядатиметься як якийсь «недолговечний» історичний «эфмероїд» (Гаврилюк 2000, с. 3), а її носії — «стада кочевих скифов» чи «стада скифов-кочевників» (до речі, це визначення вже кілька років успішно кочує сторінками праць нашої рецензентки (див. епіграф), серйозно сприймати ті або інші зауваження Н.А. Гаврилюк щодо скіфської (у тому числі лісостепової) проблематики не варто.

Гаврилюк Н.А. Пища степных скифов // СА. — 1987. — № 1.

Гаврилюк Н.А. Скотоводство Степной Скифии. — К., 1995.

Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии. — К., 1999.

Гаврилюк Н.А. Степная Скифия VI—IV вв. до н. э. (эколого-экономический аспект): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. — СПб., 2000.

Гаврилюк Н.А. Рец. на кн.: Скорый С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблемы выделения иранского этнокультурного элемента). — К., 2003 // Археология. — 2005. — № 3.

Гуляев В.И. Донская археология и некоторые общескифские проблемы // II Междунар. конф. «Скифы и сарматы в VIII—III вв. до н. э.», посвященная памяти Б.Н. Гракова: Тез. докл. — Азов; Ростов н/Д, 2004.

Давня історія України. — К., 1998. — Т. 2.

Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII—IV вв. до н. э. — К., 1983.

Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. — К., 1981.

Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. — К., 1989.

Максимов С.В. З приводу відсутності давніх іранських гідронімів на території Правобережної України // Археологія. — 1998. — № 2.

Маничев В., Ковалюх Н. Геолого-геохимическая характеристика Большого Рыжановского кургана // MSROA. — 1998. — 19.

Медведев А.П. Ранний железный век Лесостепного Подонья. Археология и этнокультурная история I тысячелетия до н. э. — М., 1999.

Медведев А.П. Исследования по археологии и истории Лесостепной Скифии. — Воронеж, 2004.

Мелюкова А.И. Новое в изучении актуальных проблем скифоведения // КСИА. — 1990. — № 204.

Мелюкова А.И. Рец. на кн.: С.А. Скорый. Курган Переп'ятиха. — К., 1990 // РА. — 1993. — № 2.

Погребова М.Н., Раевский Д.С. Ранние скифы и Древний Восток (к истории становления скифской культуры). — М., 1992.

Раевский Д.С. Ранние скифы: среда обитания и хозяйственно-культурный тип // ВДИ. — 1995. — № 4.

Рассадин С.Е. Северные соседи Великой Скифии. — Минск, 2005.

Скорый С.А. 60 лет отделу скифо-сарматской археологии НАН Украины: история, итоги, перспективы // Археол. вести. — 2005. — № 12.

Скорый С.А. Відділ скіфо-сарматської археології: історія, підсумки, перспективи // Археологія. — 2005. — № 1.

Скорый С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента). — К., 2003.

Фіалко О., Болтрик Ю. Напад скіфів на Трахтемирівське городище. — К., 2003.

Chochorowski J., Kovaljuch N., Skripkin V. Subkalibrowane datowanie radiowęglowe grobowca «księcia» scytyjskiego z Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego // MSROA. — 1998. — 19.

Chochorowski J., Kovaljuch N., Skripkin V. Nowe dane do chronologii radiowęglowej Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego // MSROA. — 1999. — 20.

Одержано 13.10.2005